

Hıristiyan Siyonizminin Amerika'ya İntikalinde John Nelson Darby'nin Rolü

*The Role of John Nelson Darby
in the Transfer of Christian Zionism to America*

H. Şule Albayrak

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

albayraksule@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0003-0311-5121>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	15.09.2023
Kabul Tarihi Date Accepted	08.12.2023
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2023
Atıf Citation	H. Şule Albayrak. "Hıristiyan Siyonizminin Amerika'ya İntikalinde John Nelson Darby'nin Rolü". <i>Oksident</i> 5/2 (2023): 139-159.
İntihal Plagiarism	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article was scanned by iThenticate , and no plagiarism was detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1361200

Öz

Bu çalışma İngiliz Protestanlığı içinde gelişen Siyonist fikirlerin ABD'ye taşınma sürecini, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan John Nelson Darby özelinde ele almaktadır. Çalışmada son yıllarda Amerikan siyasetinde ağırlığını hissettiren Hıristiyan siyonist yaklaşımın kökenine ışık tutmak amaçlanmış, bu çerçevede İngiliz kilisesine bağlı Darby'nin ABD'ye yaptığı yolculuklarla taşıdığı fikirlerin muhtevasına ve günümüz Hıristiyan siyonizmi açısından önemine dikkat çekmek hedeflenmiştir. Çalışmanın temel sorusu "Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan Hıristiyan siyonist fikirlerin gelişiminde John Nelson Darby'nin önemi ve etkisi nedir?" şeklinde tasarlanmıştır. Bu minvalde öncelikle John Nelson Darby'nin yaşamının belli başlı uğrak noktalarına yer verilecek, ardından Darby'nin Hıristiyan siyonizmi olarak tanımlanan olgunun ABD'de gelişmesine nasıl katkı sunduğu ortaya konacak, son olarak Darby'nin görüşlerinin günümüz Hıristiyan siyonizmindeki yerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyan siyonizmi, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Önbinyılcılık, Dispensasyonalizm, John Nelson Darby

Abstract

This study examines the transfer of Zionist ideas, which arose in the context of British Protestantism, to the USA, with a special emphasis on the pivotal role played by John Nelson Darby. The aim of the study is to provide insights into the origins of the Christian Zionist approach that has gained prominence in American politics in recent times. The main question is: "What is the significance and influence of John Nelson Darby in the development of Christian Zionist ideas in the United States?" Firstly, I will summarize John Nelson Darby's life, followed by an exploration of his contributions to the development of Christian Zionism in the USA. Lastly, I will situate Darby's views in today's Christian Zionism movement.

Key Words: Christian Zionism, United States of America, Britain, Premillennialism, Dispensationalism, John Nelson Darby

Özet

Hıristiyan siyonizmi Yahudilerin Tanrı planında önemli bir yere sahip olduğuna ve İsrail'i desteklemenin dini bir vazife olduğuna inanmayı gerektiren teopolitik bir ideolojidir. Yahudilerin Ortadoğu'ya dönüşüne dair inancın kökenleri reformasyon sonrası Püritenizm'e kadar gider ancak belirleyici bir fikir olarak gelişmesi 19. yüzyıl Britanya'da mümkün olmuştur. İlk Siyonist kongrenin yapıldığı 1897'den yarım yüzyıl önce İngiliz Protestanları içinde Yahudilerin Filistin bölgesine dönüşünü savunanlar olmuştur.

Hıristiyan siyonizmi 19. yüzyılda ortaya çıktığında Britanya İmparatorluğunun emperyal amaçları için manevi bir araç olarak değerlendirilmiş; aynı yüzyıl içinde ABD'ye intikal etmiştir. Hıristiyan siyonizminin Amerika'ya intikalinde rol alan isimlerin başında John Nelson Darby (1800-1882) gelir. Bu çalışma Britanya'da gelişen Hıristiyan Siyonist fikirlerin ABD'ye taşınma sürecini, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan John Nelson Darby özelinde ele almaktadır. Çalışmada Amerikan siyasetinde ağırlığını hissettiren Hıristiyan siyonizminin kökenine ışık tutmak amacıyla bu öğretinin şekillenmesinde katkısı olan Darby ve Darby'nin ABD'ye taşıdığı fikirler incelenecektir. Çalışmanın temel sorusu şöyledir: "Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan Hıristiyan Siyonist fikirlerin gelişmesinde John Nelson Darby'nin önemi ve etkisi nedir?"

Anglikan kilisesinde görevli olan Darby'nin kiliseyle ilişkileri zaman içinde bozulmuştur. 1833'te konferanslarda ruhban ve kilise karşıtlığına sıkça değinen Darby'nin kurumsal kiliseden ayrılışının önü açılmıştır. Darby'ye göre kilise dünyevi otoriteye batmış, sadelikten ve ilahî çağrıdan uzaklaşmıştır. Böylece Darby, Kardeşlik Hareketi (Plymouth Brethren) içine dâhil olmuş ve kısa

Summary

Christian Zionism is a theopolitical ideology that includes the belief that Jews have an important place in God's plan and that supporting Israel is a religious duty. The belief in the return of Jews to the Middle East has its origins in post-Reformation Puritanism, but it emerged as a defining idea in 19th-century Britain. Half a century before the first Zionist Congress in 1897, there were advocates among British Protestants for the return of Jews to the Palestinian territories.

When Christian Zionism emerged in the 19th century, it was seen as a spiritual tool for the imperial aims of the British Empire; it was transferred to the United States in the same century. John Nelson Darby (1800-1882) was a leading figure in transferring Christian Zionism to America. This study examines the transfer of Christian Zionist ideas developed in Britain to the U.S., focusing on John Nelson Darby, one of the important actors in this process. To shed light on the origins of the Christian Zionism that has made its influence felt in American politics, Darby, who contributed to the formation of this doctrine, and the ideas Darby carried to the U.S. are analyzed. The main question of the study is as follows: "What is the significance and influence of John Nelson Darby in the development of Christian Zionist ideas in the United States?"

As a member of the Anglican Church, Darby's relationship with the church deteriorated. In 1833, he frequently addressed the opposition between clergy and church at conferences that paved the way for Darby's departure from the institutional church. According to Darby, the church was steeped in secular authority and had moved away from simplicity and divine calling. Darby became involved in the Plymouth Brethren movement and soon became one of

sürede hareketin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Lady Powerscourt'un ev sahipliğinde bir dizi konferansa katılan Darby, binyılcı dönemlendirmeye dayanan teolojisini geliştirme ve anlatma imkanı bulmuştur. 1830-40'larda yoğun şekilde Avrupa'ya seyahatler yaparak öğretisini yaymıştır. ABD'ye ise 1860-70'lerde yedi kez ziyarette bulunmuştur. Bu seyahatler sırasında yaydığı teolojik yaklaşım, kendisinden sonra Amerikan evanjelizmini derinden etkilemiş ve Protestan fundamentalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Darby'nin teolojik yorumunun merkezinde önbinyılcı dönemlendirme (dispensasyonel milenyalizm) yer alır. Tarihi dönemlendirme (dispensasyonalizm) fikri yeni değildir; ancak yaptığı büyük etki sebebiyle dispensasyonalizm Darby'nin yaklaşımının adı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudilere önemli bir yer ayrılan bu teolojik anlatı, Darby'nin etkili isimlerinden olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi tarafından yaygınlaştırılmıştır. Eski Ahit'te Daniel 9'dan etkilenerek tarihi 7 dönemde değerlendiren Darby'e göre her dönemde Tanrı'nın farklı bir kurtuluş planı gündeme gelir. Tarihin her döneminde başarısız olan insanoğlu acı bir ilahî yargılamayla karşılaşarak yeni dönemin başlangıcına şahit olmuştur. Şimdi insanlık altıncı dönemde, yani kilise çağında yaşamaktadır. Ancak bu da felaketlerle karşılaşacak ve ilahî müdahaleye uğrayacaktır. Yeryüzünde vuku bulacak olan 7 yıllık savaş ve afetlerden sonra İsa Kudüs'te bin yıl hüküm sürecek bir krallık kuracaktır. Bu felaketlerden etkilenmeyecek tek grup ise yeniden doğmuş olarak nitelenen ve karışıklık döneminde gerçek anlamda göğe yükseleceğine inanılan hakiki Hıristiyanlardır.

Darby konferanslarında sık sık Yahudilerin ahir zamanda üstlenecekleri role değinmiştir. Ona göre Tanrı'nın tarih içinde işleyen iki farklı planı vardır. Bunlardan biri Yahudilerin merkezde olduğu

its leading figures. He attended a series of conferences hosted by Lady Powerscourt, where he was able to develop and explain his theology based on millenarianism. Darby traveled extensively in Europe in the 1830s and 1840s, spreading his teachings. He made seven visits to the U.S. in the 1860-70s. The theological approach he expounded during these travels profoundly influenced American evangelicalism after him and played an important role in the development of Protestant fundamentalism.

Dispensational millennialism is central to Darby's theological interpretation. The idea of historical periodization (dispensationalism) was not new, but dispensationalism became the name of Darby's approach because of its great impact. In the second half of the 19th century, this theological narrative, which gave a prominent place to the Jews, was popularized by the Plymouth Brotherhood movement, of which Darby was an influential figure. According to Darby, who was influenced by Daniel 9 in the Old Testament and viewed history in 7 periods, God's plan of salvation differs in each period. Having failed in each period, mankind has witnessed the beginning of a new era by facing a bitter divine judgment. Mankind is now living in the sixth period, the Church Age. But it, too, will face catastrophes and divine intervention. After 7 years of wars and catastrophes on earth, Jesus would set up a kingdom in Jerusalem that would reign for a thousand years. The only group that will not be affected by these catastrophes are the true Christians, who are described as born again and who are believed to be truly raptured during the time of tribulation.

Darby has often referred in his lectures to the role of the Jews in the end times. According to him, God has two distinct plans at work in history. One is for the

ve dünyadaki insanlara dair olan planlardır. Diğeri ise gerçek Hıristiyanlar yani göksel insanlar içindir. Yani kilise göksel, Yahudi halkı ise dünyevi planın parçasıdır. Böylece İsrail'e gösterilecek desteğin teolojik zemini oluşturulmuştur.

İngiltere'den Amerika'ya intikal eden bu yeni önbinyılcı dönemlendirme öğretisi Kutsal Kitap konferansları aracılığıyla yayılmıştır. ABD ve Kanada'da yapılan yıllık Kutsal Kitap toplantıları sayesinde önbinyılcı yönelime sahip teologlar artmıştır. Bu toplantıların en eski ve en etkili olan Niagara İncil Konferansı'nın baş aktörü olan Missouri'li Presbiteryen papaz James Hall Brookes, Darby'nin görüşlerinin önde gelen yorumcularındandır. Brookes, dispensasyonalist fikirleri çıkardığı *Truth of Testimony for Christ* dergisiyle desteklemiştir. Ayrıca, Darby'nin teolojisini benimseyen Dwight Moody öncülüğünde modernizme karşı geleneksel dini savunmak için Kutsal Kitap cemiyetleri kurulmuştur. Darby'nin görüşlerinin etkisi W. E. Blackstone'nun *Jesus is Coming* adlı eseri ve Scofield'in dispensasyonalist teolojiye göre yapılan Kutsal Kitap şerhinde açıkça görülebilir.

Darby'nin dispensasyonalizmi Amerikan fundamentalizminin şekillenmesinde ve evanjelizminde önemli etkiler yapmıştır. *Left Behind* romanları olarak bilinen Jerry B. Jenkins ve Tim LaHaye gibi isimlerin çok satan kitaplarının temelinde Darby'nin öğretisi açıkça görülebilir. Ayrıca Darby'nin yaklaşımı, yazar Hal Lindsley ve 20. yüzyılın önemli vaizlerinden Jerry Falwell, Pat Robertson gibi televanjelistler tarafından yaygınlaştırılmıştır. Günümüzde meşhur vaiz ve Hıristiyan Siyonist aktivist John Hagee, Darby'nin önbinyılcı dönemlendirme teolojisinden etkilendiği fikirlerini takipçilerine anlatmaya devam etmektedir.

Amerikan dispensasyonalistleri Darby'den aldıkları fikirler üzerine inşa ettikleri yaklaşımla İngiliz dispensasyonalizminden ayrılarak kendine özgü bir

people of the world, with Jews at the center. The other is for the true Christians, the heavenly people. So, the church is part of the heavenly plan, and Jews are part of the earthly plan. This is the theological basis for supporting Israel.

Bible conferences disseminated this new premillennialist doctrine of periodization, which had been transmitted from England to America. The annual Bible conferences held in the U.S. and Canada produced a growing number of premillennial theologians. James Hall Brookes, a Presbyterian minister from Missouri who was a leading figure in the Niagara Bible Conference, the oldest and most influential of these meetings, was a leading interpreter of Darby's views. Brookes promoted Darby's ideas through his dispensationalist journal, *Truth of Testimony for Christ*. In addition, Bible societies were formed to defend traditional religion against modernism, led by Dwight Moody, who embraced Darby's theology. The influence of Darby's views is evident in W. E. Blackstone's *Jesus is Coming* and *Scofield's Bible* commentary based on dispensational theology.

Darby's dispensationalism has had a significant impact on shaping American fundamentalism and evangelism. Darby's teachings can be seen in the best-selling books by Jerry B. Jenkins and Tim LaHaye, known as the *Left Behind* novels; Darby's approach has also been popularized by author Hal Lindsley and televangelists such as Jerry Falwell and Pat Robertson, two of the most important preachers of the 20th century. Today, renowned preacher and Christian Zionist activist John Hagee continues to preach ideas influenced by Darby's premillennial periodization theology to his followers.

American dispensationalists built on Darby's ideas to create a distinctive in-

yorum geleneği oluşturmuşlardır. Darby'nin Kutsal Kitaba yönelik dispensasyonalist yorumu ABD'deki Protestan çevrelerce öğrenilmiş, değerlendirilmiş ve Amerikan Protestanlığı içindeki fundamentalist ve Hıristiyan siyonist yaklaşımlara temel oluşturacak biçime dönüştürülmüştür.

Önbinyılcı dönemlendirme (premilenyal dispensasyonalizmi) ABD'deki fundamentalist ve Hıristiyan Siyonist hareketin temel inançlarındandır. Amerikan evanjelikleri arasında yaygın bir inanç haline gelen, tarihin sonunda Yahudilerin Filistin'e yerleşeceği öğretisinin başta Müslüman halklar olmak üzere dünya politikalarını etkileyen önemli sonuçları olmaktadır. Bugünkü yayılmacı siyonizmin temeli 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nda atılmıştır ve konunun dinî sahada gerekçeleri üretilmiştir. Bu teopolitik alt yapı, Darby gibi aktörler aracılığıyla ABD'ye taşınmış ve buradaki faaliyetlerle Amerikan Protestanlığı içinde yayılmıştır. Sonuç olarak, siyonizm hareketinin tarihi, siyasi ve teolojik kökenlerine yolculuk konunun doğru anlaşılması açısından elzem görünmektedir.

terpretive tradition distinct from English dispensationalism. Darby's dispensational interpretation of the Bible was learned, evaluated, and transformed by Protestant circles in the United States into the basis for fundamentalist and Christian Zionist approaches within American Protestantism.

Premillennial dispensationalism is a core belief of the fundamentalist and Christian Zionist movements in the United States. The doctrine that the Jews will settle in Palestine at the end of history, which has become a widespread belief among American evangelicals, has important implications for world politics, especially for Muslim peoples. The foundations of today's expansionist Zionism were laid in the British Empire in the 19th century, and its religious justification was produced. This theopolitical infrastructure was brought to the United States by actors such as Darby, where it spread within American Protestantism. In conclusion, a journey into the historical, political, and theological origins of the Zionist movement seems essential to a proper understanding of the issue.

Giriş

Hıristiyan siyonizmi kısaca Yahudilerin Tanrı planında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğuna ve İsrail'i desteklemenin dinî bir vazife olduğuna inanmayı gerektiren teopolitik bir ideolojidir. Bu fikrin teolojik kökenleri reformasyon sonrası Püritenizme kadar gider. 19. yüzyılda İngiliz evanjelizmi içinde güçlenen Hıristiyan Siyonizmi, buradan Amerika'ya intikal etmiştir. İngiliz emperyalizminin güçlü olduğu 19. yüzyılda Britanya hakimiyetini tahkim etmek üzere bir kısım Hıristiyanın sahiplendiği bu ideoloji, 20. yüzyılda bu defa Amerikan hegemonyasının bir aracı haline dönüşmüştür. Dolayısıyla siyonizm olgusunun anlaşılması için yalnız Yahudi taleplerinin ve İsrail'in yaklaşımının çalışılması yeterli değildir. Yahudi siyonizminin gelişmesinde kritik öneme sahip olan İngiliz evanjelizmi içinde gelişen Hıristiyan siyonist fikirlerin ve bu fikirlerin ABD'ye transferinin anlaşılması elzem görünmektedir. Günümüz siyonizmiyle iş birliği içinde Filistin coğrafyasını ve dünya siyasetini şekillendirmede önemli role sahip olan Hıristiyan siyonizminin tüm veçheleriyle ele alınması bir zaruret olmasına rağmen konunun Türkçe alan yazınında yeterli şekilde değerlendirilmediği söylenebilir.¹ İşte bu çalışma İngiltere'de gelişen Hıristiyan Siyonist fikirlerin ABD'ye taşınma sürecini, bu sürecin önemli aktörlerinden biri olan John Nelson Darby üzerinden ele almaktadır. Çalışmada son yıllarda Amerikan siyasetinde ağırlığını daha çok hissettiren Hıristiyan siyonist yaklaşımın kökenine ışık tutmak amaçlanmış, bu minvalde Darby'nin ABD'ye taşıdığı fikirlerin muhtevasına ve günümüz Hıristiyan siyonist kimliği açısından önemine tasvirî yöntemle dikkat çekmek hedeflenmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın temel sorusu şudur: "Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan Hıristiyan Siyonist fikirlerin gelişmesinde John Nelson Darby'nin önemi ve etkisi nedir?" Bu çerçevede öncelikle John Nelson Darby'nin konuyla bağlantılı kişisel geçmişi kısaca değinilecek, ardından Darby'nin Hıristiyan siyonizminin ABD'de gelişmesine nasıl katkı sunduğu ortaya konacak, son olarak Darby'nin görüşlerinin günümüz Hıristiyan siyonizmine etkisine ışık tutulacaktır.

1) John Nelson Darby Kimdir?

İrlanda kökenli olan John N. Darby (1800-1882) Westminster, Londra'da varlıklı bir tüccar ailede dünyaya gelmiş, bir Anglikan olarak

¹ Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. H. Şule Albayrak, "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi", *Darulfunun İlahiyat* 30/1 (2019): 141-169.

1801’de vaftiz edilmiştir.² 15 yaşında Dublin’de Trinity College’a başlamış ve 1819’da yüksek başarısı sebebiyle altın madalya ile mezun olmuştur.³ Okul sonrası babasının isteğiyle hukuk alanında çalışmak üzere Baroya kayıt olsa da dinî alana duyduğu ilgi sebebiyle babasının itirazına rağmen hukuk pratiğini bırakmış, Dublin’de İrlanda kilisesi bünyesinde 1825’ten sonra önce diyakoz, ardından papaz olarak hizmet vermeye başlamıştır.⁴ Darby, kendi ifadesine göre 1820-21 civarında hukuk eğitimi aldığı dönemde bir tür evanjelistik kişisel manevi dönüşüm yaşamıştır: “Hiç şüphem yok, Mesih’i 1820 ya da 1821 Haziran ya da Temmuz’dan (hangisiydi unuttum) beri içtenlikle ve giderek artan bir şekilde sevdim.”⁵

Darby’nin geçirdiği binicilik kazası sonrası 1827-28’deki birkaç aylık nekahet evresinde yaptığı Kutsal Kitap çalışmaları fikirlerinin belirginleşmesi açısından önemlidir.⁶ Bu dönemde geliştirdiği fikirler Darby’nin teolojik yorumunun merkezinde yer alan önbinılıcı dönemlendirmenin (dispensasyonel milenyalizmin) temelini oluşturmuş gibi görünmektedir. Kaza sonrası iyileştikten sonra Anglikan kilisesi bünyesinde din adamı sıfatıyla göreve devam eden ve birçok kişinin Protestanlığa geçişini sağlayan Darby’nin kurumsal dinle ilişkisi, Başpiskopos Magee’nin Katoliklikten dönen kişilerin İngiliz kraliyetine bağlılık yeminini gerektiren kararı devreye sokması üzerine bozulmuştur.⁷ Bu gelişme Katolikler üzerindeki misyoner-

² Thomas Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 99-100. Darby’nin kapsamlı biyografisi için bkz. Max S. Weremchuk, *John Nelson Darby: A Biography* (Neptune, NJ: Loizeaux Brothers, 1992).

³ Kendileri de Trinity College mensubu olan Sweetnam ve Gribben, Darby’nin görüşleri ve dispensasyonelizmin İrlandalı kökenlerine dikkat çekmiştir: “İrlanda, Darby ve dispensasyonelizm arasındaki ilişki karmaşık ve tamamlanmamış fakat büyüleyici bir tablodur. Bu resmin en ilginç unsurlarından biri, Darby’nin Dublin’deki Trinity College’da geçirdiği yılların onun dinî ve entelektüel formasyonunda oynadığı rolüdür.” (Mark Sweetnam & Crawford Gribben, “J. N. Darby and the Irish Origins of Dispensationalism” *Journal of the Evangelical Theological Society* 52/3 (Eylül 2009): 575.)

⁴ George Thomas Stokes, “John Nelson Darby”, *The Contemporary Review* 48 (1885): 537. Zaman içinde Anglikan kilisesiyle arası açılan Darby, 1833’de din adamı pozisyonundan ayrılmıştır (Stokes, “John Nelson Darby”, 12).

⁵ Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 103.

⁶ Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 108. Bu evrede özellikle birkaç konuda Darby’nin görüşleri belirginleşmiştir. Böylece kutsal metnin otoritesine iman etmiş, Mesih’le cennette buluşacağından ve Mesih’in yanındaki yerinden emin olmuş; Tanrı’nın gerçek kilisesinin ne olduğu konusunda fikirlerini netleştirmiştir. Ayrıca Mesih’in döneneğine dair kanaati güçlenmiş; premilenyalist görüşü netleşmiş ve bu dönemdeki çalışmalarında Yahudilerin ilahî plandaki rolüne dair ikna olmuştur. (Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 110-111.)

⁷ Ice, “John Nelson Darby and the Rapture”, 104.

lik faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır. Darby'de oluşan tepki onun kurumsal kiliseden kopuşunun ve yeni bir teoloji geliştirmesinin yolunu açmıştır. İrlanda ve İngiliz kiliselerinin Roma kilisesi gibi dünyevi otorite iddiasına sahip olduğu için gerçek kilise olamayacağına inanan Darby'ye göre kilisenin ruhani otoriteye dayanması gerekmektedir ve kilise ile devletin birliği fikri kabul edilemez. Oysa kilise dünyevi otoriteye batmış, sadelikten ve ilahi çağrıdan uzaklaşmıştır. Bu aşamada Anglikan cemaatin bir üyesi olmaktan vaz geçerse de kilisedeki kürsüsünden ayrılmış ve gezici misyonerlik yapmaya başlamıştır. Bu arada şekillenmekte olan Kardeşlik Hareketi (Plymouth Brethren) içine dâhil olan Darby, kısa sürede hareketin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.⁸ Bu oluşum bünyesinde County Wicklow'da bulunan Powerscourt yerleşkesinde Lady Powerscourt'un himayesinde bir dizi konferansa katılmış; binyılcı dönemlendirmeye dayanan teolojisini geliştirme ve anlatma imkanı bulmuştur. 1833'te konferanslarda ruhban ve kilise karşıtlığı önemli bir tema halini almış, bu durum Darby'nin kurumsal kiliseden ayrılışını beraberinde getirmiştir.⁹

Darby'nin yaşadığı 19. yüzyıl birçok gelişmeye sahne olduğu gibi İngiliz kilisesindeki tartışmaların da yoğun olduğu bir dönemdir. Bir yanda evanjelik hareket yükselirken diğer yanda Anglikan din adamları arasında gelişen Oxford hareketi kiliseyi sarsmıştır. Bu dönemde Darby'nin de içinde olduğu Kardeşlik Hareketi ise mevcut kilisenin Kutsal Kitaba aykırı olduğunu iddia etmiştir. Böylesi bir ortamda Darby diğer gruplardan ayrılarak kendi teolojik yorumunu ortaya koymuştur. Darby'nin teolojisi Mesih'in dönüşü ve ahir zaman anlatılarıyla öne çıkan Edward Irving'in etkisinde kalmıştır. Ayrıca Darby, dönemin önemli simalarından olan 19. yüzyıl Oxford hareketinin liderlerinden John Henry Newman'in kardeşi Francis Henry Newman'ı büyük oranda etkilemiştir.¹⁰ Ancak Newman'ın İsa'nın tanrısallığı konusunda içine düştüğü şüpheyi sert şekilde reddeden Darby, onu bir süre sonra heretik ilan etmiştir.

Darby, 1830-40'larda yoğun şekilde Avrupa'ya seyahatler yaparak teolojisini yaymaya ve Kardeşlik hareketinin şubelerini oluşturmaya yönelmiştir. Ayrıca 1860-70'lerde Amerika'ya yedi kez ziyarette bulunmuş; bu seyahatler sırasında vaz ettiği teolojik yaklaşım, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere, Amerikan evanjelizmini derinden etkilemiş ve

⁸ Sweetnam & Gribben, "J. N. Darby and the Irish Origins of Dispensationalism", 573.

⁹ Kardeşlik (Brethren) grubu her ne kadar üye sayısı itibariyle büyük bir grup oluşturmada bazı önemli isimlere ev sahipliği yapmıştır. Söz gelimi, dönemin Scotland Yard yöneticilerinden kendisi de Trinity College mezunu olan Sir Robert Anderson, Plymouth Kardeşlik Hareketi üyelerindedir. Bkz. Mike Minnicino, "Darby Made 'Christian Zionism' for the Empire", *EIR* 29/46 (29.11.2002): 63.

¹⁰ Stokes, "John Nelson Darby", 8.

sonradan fundamentalizmin gelişmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Kardeşlik (Brethren) Hareketi kendi içinde ihtilafa düşünce cemaatten kopuşlar gerçekleşmiş, Darby ise kendi Kardeşlik grubuyla birlikte faaliyetlerine devam etmiştir. 1882'de İngiltere Dorset'te ölmüştür.

2) John Nelson Darby'nin Teolojisinde Hıristiyan Siyonizminin Yeri

17. yüzyıl püritenlerinden bir kısmı önbinyılcılığı (premilenyalizm – İsa'nın bin yıllık krallık öncesi döneneğine duyulan inanç) benimsemiş olsa da bu görüş 19. yüzyılda bugünkü anlamını ve yerini bulmuştur. Özellikle Fransız devriminin yarattığı çalkantılar ve Yahudilere yönelik gelişen ilgi İngiltere'de tarihsel premilenyalizmin yeniden canlanmasına yol açmıştır.¹¹ Fransız devrimiyle beraber Britanya'da dolaşıma giren ahir zaman kehanetleri 1860'larda Amerikalı din adamları arasında yayılmaya başlamıştır. Ancak her ne kadar bu öğretileri sahiplenenler yeryüzünde kaotik zamanların olacağı ve Yahudilerin Filistin'e döneceği hususunda hemfikir olsalar da aralarında önemli anlaşmazlıklar mevcuttur. İşte bu anlaşmazlıklar Darby'nin geliştirdiği şema ile büyük ölçüde giderilebilmiştir.¹² Öyle ki, insanlık tarihini dönemlendirme fikri yeni olmamakla birlikte, dönemlendirme anlamına gelen dispansasyonizm, göstermiş olduğu büyük etki sebebiyle Darby'nin yaklaşımının adı olmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Yahudilerin önemli bir yer işgal ettiği bu teolojik anlatı, Darby'nin etkili isimlerinden olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi tarafından yaygınlaştırılmıştır.

Antimodernist bir yaklaşımı ortaya koyan ve dispansasyonizm olarak bilinen dönemlendirme teolojisi, bir yandan önbinyılcı¹³ (premillen-

¹¹ David O. Beale, *In Pursuit of Purity* (South Carolina: Unusual Publications, 1986), 28.

¹² Frances Fitzgerald, *The Evangelicals: The Struggle to Shape America* (New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2017), 80.

¹³ Ana akım Hıristiyanlar İsa Mesih'in bedenli dönüşüne Kutsal Kitap temelinde iman eder. Millennium "bin" anlamına gelen bir Latince terimden türemiştir. (David Mapes & H. Wayne House, "A Biblical and Theological Discussion of Traditional Dispensational Premillennialism", *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 5-6.) Binyılcılık İsa Mesih'in dönüşüne yönelik imanın ifadesi iken Hıristiyanlar arasında Mesih'in ne zaman döneceği konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Premilenyal görüş ile postmilenyal yaklaşım arasındaki temel fark İsa Mesih'in milenyumdan önce mi yoksa sonra mı geleceği konusuna odaklanmaktadır. (Marsden, *Fundamentalism and American Culture*, 51.) Değişik milenyalist görüşler arasındaki temel fark Kutsal Kitaba dayalı yorum farklılıklarından ileri gelir. Bu yorum farklılıklarında Ya-

nial) bir eskatolojiyi benimserken diğer yandan insanlık tarihinin her döneminde bir hâkim ilkenin egemen olduğu belirli dönemler çerçevesinde benzersiz bir tarih yazımı ortaya koymuştur. Bu dönemlerin her biri çatışma ve ilahî yargının tezahürüyle son bulurken yeni bir dönemin başlangıcı söz konusudur. Süreç içinde gelişen bu önbinyılcı dönemlendirme (dispensational premillenyalizm) fikri yayıldıkça saygınlık kazanmış ve 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde muhafazakar Protestanlığın baskın dinî teması haline gelmiştir.¹⁴ Hıristiyan fundamentalizminin önemli bir unsuru olarak en büyük etkiyi Amerikan evanjelizmi içinde gösteren bu teolojik yorum Darby'nin modeline çok şey borçludur.¹⁵ Zira dispensasyonel premilenyalizmin fundamentalizmin merkezî kavramı olduğu kabul edildiğinde kavramın kurucusu John Nelson Darby'nin 20. yüzyıl Amerikan Hıristiyanlığındaki belirleyici rolü anlaşılabilir.¹⁶

hudilerin yeri önemli bir konudur. Dispensasyonel premilenyalistler özellikle Mesih'in bin yıllık krallığıyla ilgili Eski Ahit öğretisini önplana çıkarmış, böylece Eski Ahit'te işaret edilen bin yıllık sürece ulusal İsrail'in geleceğine dair meseleyi benimsemişlerdir. Literal yorumlama premilenyalizmin belirgin özelliğidir. Bu literal anlama dolayısıyla Kutsal Kitapta geçen İsrail'in kilise anlamına gelmediği, İsrail anlamına geldiği düşünülmektedir. (Mappes & House, "A Biblical and Theological Discussion of Traditional Dispensational Premillennialism", 17.) İsrail'in kilise olarak değil, günümüzdekine benzer bir İsrail olarak düşünülmesi dolayısıyla literalist önbinyılcı öğretisi Yahudilerin gelecekteki rolüne büyük önem atfeder. Amilenyalistler ise gelecekte yer yüzünde kurulacak bin yıllık krallık fikrini reddederler. 1945'te yayınlanan *Prophecy and the Church* kitabının yazarı Allis, geçen yüzyıla kadar İsrail'le ilgili kehanetlerin Hıristiyan kilisesi ile gerçekleştiğinin kabul edildiğine, ancak önceki yüzyıldan itibaren kilise ile İsrail'in farklı olduğuna yönelik bir inancın geliştiğine, buna göre Eski Ahit'in kiliseye değil, İsrail'e atıf yaptığını, İsrail'in Tanrının dünyevi halkı olduğuna, kilisenin ise göksel bir gizem olduğuna, kilisenin Tanrının İsrail'e yönelik programında bir parantez olduğu ve kilisenin yükselişinin her an gerçekleşeceği ve bunun Yahudi çağının gelişyle tamamlanacağı inancının yaygınlaşmaya başladığına dikkat çeker. Bu görüş ile önceki görüş arasında önemli farklar vardır. Zira öncekine göre kilise Kutsal Kitaptaki kehanetin gerçekleşmesi anlamına gelir. Bu yeni görüşe göre ise kilise çağı sadece kehanete giden yoldaki bir dönemdir ve İsrail'in ve insanlığın kurtuluşu kilisenin ortadan kaldırılmasını izleyecektir. Bu dispensasyonel yaklaşım belli bir cemaat oluşturmamış, evanjelik dinî çevreler içinde ve Protestanlığın farklı kollarında yayılmış ve ayrışmaya sebep olmuştur. (Oswald T. Allis, *Prophecy and the Church* (Philadelphia: The Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1945)).

¹⁴ James Davison Hunter, *American Evangelicalism* (New Jersey: Rutgers University Press, 1984), 27.

¹⁵ Hıristiyan Fundamentalizmde Darby etkisi için Bkz. Şule A. Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007).

¹⁶ William Vance Trollinger, "How John Nelson Darby Went Visiting: Dispensational Premillennialism in the Believers Church Tradition and the Historiography of Fundamentalism", *Apocalypticism and Millennialism: Shaping a Believers Church Eschatology for the Twenty-First Century*, ed. Loren L. Johns (Ontario: Pandora Press, 2000), 281.

Darby'e ait bu modelde Kutsal Kitaba dayandırılan 7 tarihî dönemlendirme ve her dönemde Tanrı'nın farklı bir kurtuluş planı gündeme getirilir. Dispensasyonel sistem, Eski Ahit'te yer alan Daniel 9'daki yetmiş haftayla ilgili bir kehanetin yorumuna dayanır.¹⁷ Buna göre her dönemde başarısız olan insanoğlu acı bir ilahî yargılamayla karşılaşarak yeni dönemin başlangıcına şahit olmuştur. İlk dönem insanın günaha düşmesi ve cennetten kovulmasıyla, ikinci dönem tufan ile, üçüncü dönem ise Babil kulesiyle neticelenmiştir. Şimdi insanlık altıncı dönemde, yani kilise çağında yaşamaktadır. Ancak bu da felaketlerle karşılaşacak ve ilahî müdahaleye uğrayacaktır. 7 yıl sürecek savaş ve afetlerden sonra İsa Kudüs'te bin yıl hüküm sürecek bir krallık kuracaktır.¹⁸ Bu çalkantılı süreçten etkilenmeyecek tek grup ise yeniden doğmuş olarak nitelenen ve karışıklık döneminde gerçek anlamda göğe yükseleceğine inanılan Hıristiyanlardır.¹⁹

Dönemlendirme teolojisi bu yaklaşımı benimseyenler tarafından Kutsal Kitabın özellikle de Eski Ahit'in literal yorumuna dayandırılır. Ahir zaman kehanetlerinin kutsal metinde anlatıldığı şekilde gerçekleşeceğine yönelik inanç, gerçekten inananlar ile inanmayanlar arasında önemli bir ayırım noktası olarak belirlenmiştir. Bu anlamda Yahudilerin Kudüs ve çevresine dönüşü kutsal metnin yorum kabul etmez bir hakikati olarak benimsemiştir. İngiltere'den Amerika'ya ihraç edilen bu yeni önbinyılcı öğreti Kutsal Kitabın detaylıca incelendiği konferanslar aracılığıyla yayılmıştır.²⁰

Darby'nin teolojik yorumlarına dair yapmış olduğu konuşmalarda ve derslerinde sık sık Yahudilerin ahir zamanda üstlenecekleri role değindiği bilinmektedir. Mesela, Mesih'in ikinci kez gelişine dair verdiği ve 1868'de Londra'da yayımlanan İncil dersinde, içinde bulunulan dönemin şeytan tarafından yönetildiğini, ancak Mesih'in gelişiyile dünyanın kralının Mesih olacağını²¹, böylece dönemlerin tamamlanacağı, her şeyin toplanacağı bu

¹⁷ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 52. Hıristiyan siyonist fikirlerin dayandığı Kutsal Kitaptan kast edilen Eski Ahit'tir.

¹⁸ George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991), 40.

¹⁹ Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi*, 71.

²⁰ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 40.

²¹ "Şu anda bu dünyanın prensi ve Tanrısı olan Mesih değil, Şeytan'dır... Rab tekrar geldiğinde, dünyanın prensi O olacaktır, O tekrar gelene kadar bu prens Şeytan'dır." John Nelson Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I* (Londra: G. Morrish, 1868), 13-14. Darby'e göre Şeytan'ın yönettiği bu dünyada Hıristiyanlık da yozlaşmıştır: "Hıristiyanlığın kendisi bile en korkunç şekilde yozlaşmıştır, çünkü Şeytan bağlı değildir ve tüm evrendeki en yozlaşmış şey yozlaşmış Hıristiyanlıktır." Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 16.

merhalede dünyanın yeniden düzene sokulacağını belirtir²² ve bu süreçte Yahudilerin Mesih'in dünyevi planındaki önemine ve merkezî rolüne dikkat çeker.²³ Toronto'da verdiği bir başka derste, Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünün İsa'nın dönüşüyle ilişkisine işaret ederek Yahudilerin dünyanın sonunda kurulacak Kutsal Krallık için önemini vurgular:

“Aktardığım tanıklıklar, Tanrı sözünü doğru kabul eden herkese, İsrail'in Mesih ve yeni sözleşme altında kutsanmak üzere kendi topraklarına dönmesinin kesinliğini göstermek için fazlasıyla yeterlidir... Dünyanın ilahî yönetiminin en sonunda kuruluşu budur. Tanrı'nın sabit amacı ve değişmez çağrısı uyarınca İsrail bu yönetimin merkezidir; şimdi müjdeyi reddediyorlar ama babalarının hatırı için seviliyorlar; gördüklerinde inanacaklardır. Biz daha parlak nimetlere sahibiz çünkü görmeden inanıyoruz; Yahudiler açısından kehanetlerin anlaşılmasını önemli kılan şeylerden biri de budur... İsrail gerçekten de kraliyet halkı, Mesih'in yeryüzündeki gücünün ve egemenliğinin merkezi olacak; ancak onlar üzerinde egemenlik kurulacak. Bizler, Tanrı'nın lütfuyla O'nunla birlikte hüküm süreceğiz, İsrail O'nun yönetimi altında O'nun eski vaatlerine göre kendi bereketiyle var olacaktır.”²⁴

Darby'nin yaklaşımına göre Tanrı'nın tarih içinde işleyen iki farklı planı vardır. Bunlardan biri Yahudiler ve dünyevi insanlar için söz konusu iken diğeri gerçek Hıristiyanlar, yani göksel insanlar içindir.²⁵ Bu durumda kilise göksel, İsrail ise dünyevi planın parçasıdır. Darby, Kutsal Kitapta yer alan İsrail ulusu ile kiliseyi birbirinden ayırmış ve bunu öğretisinin merkezine koymuştur. Öyle ki, sonradan bu husus, yani bir kişinin İsrail ile kiliseyi farklı varlıklar olarak ele alması o Hıristiyan'ın dispensasyonist olup

²² “Ancak kutsal metinlerin sözünü ettiği zaman, Mesih'in krallığı almak üzere geri dönüğü, dönemlerin tamamlandığı zamandır. O zaman her şey Mesih'in yetkisi altında düzene ve berekete kavuşacaktır. Baba Tanrı her şeyi O'nun ayakları altına serdiğinde, her şeyi düzene sokacak ve sonra krallığını teslim edecektir.” Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 17-18.

²³ “Dönemlerin tamamlanması sırasında göksel alandaki merkezî varlık kilise olacak ve dünyevi alandaki merkezî varlık ise Yahudiler olacak... Kilise O'nun egemen lütfunu sergilediği ve üyelerini Mesih'in yüceliğini paylaşmaya getirdiği yerdir. Yahudiler ise O'nun bu dünyanın yönetiminde merkeze koyduğu kişilerdir.” Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 18; “Her şeyin bir araya toplanacağı vakit geldiğinde, göksel alandaki her şeyin merkezi Tanrı'nın kilisesi, yeryüzündeki her şeyin merkezi ise Yahudiler olacak. Mesih ise her şeyin başı olacaktır.” Darby, *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*, 19.

²⁴ John Nelson Darby, “Substance of a Lecture on Romans XI”, *Lectures on the Second Coming Lecture IV, Romans XI* (Toronto: Gospel Tract Depository, 1863), 19-20.

²⁵ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 81.

olmadığının belirleyici noktası olarak görülmüştür.²⁶ İşte bu yorumlama biçimi İsrail'e gösterilecek desteğin teolojik zeminini oluşturmuştur. Görünen o ki, Darby'nin teolojisi İsa'yla yapılan anlaşmanın Tanrı'nın Yahudilerle yaptığı anlaşmayı geçersiz kıldığı Hıristiyan inancını ters yüz etmiştir. Dünyanın sonunda göklerde bir araya gelecek olan seçilmiş Hıristiyanlar fikri Darby tarafından popüler hale getirilmiştir. Yahudilerse geride kalan Hıristiyanlarla birleşip Deccal'a karşı savaşacaktır. Bu nihai aşamada Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi ve Tapınağı inşası Tanrı'nın iradesidir.

Darby'nin Yahudi merkezli öğretisinin Yahudilere kendi bütünlüğü içinde değil, Hıristiyan kıyamet öğretisi bağlamında rol verdiğini öne süren Smith, Darby'nin siyasetten uzak durduğunu, dolayısıyla Yahudilere ilgisinin siyasi olmadığını, bu sebeple Darby'nin günümüz Hıristiyan siyonizminin atası olmayabileceğini iddia eder.²⁷ Oysa Darby'nin ortaya koyduğu öğretinin Amerikalı muhataplarınca alımlanış biçimi onun Amerikan Hıristiyan siyonizminin atası olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki, Darby'nin teolojik yorumu döneminin dış politika gereklerine uygun düşmektedir. İngilizlerin Kırım savaşında Rusya ile çatıştığı bir dönemde Darby'nin dünyadaki kötülüğün kaynağı olarak Rusya'yı göstermesi dikkat çekicidir.²⁸ Hıristiyan siyonistlerin günümüz temsilcilerinde de Rusya'ya yönelik olumsuz bakış devam etmekte ve ahir zamanda gelişeceğine inanılan hadiselerde Rusya'nın rolüne sıkça yer verilmektedir.

3) ABD'de Hıristiyan Siyonizminin Gelişiminde John Nelson Darby'nin Rolü

Dispensasyonalizmin Darby ve Kardeşlik Hareketi aracılığıyla Amerika'ya ulaşması fundamentalist hareketin ortaya çıkışından elli yıldan fazla bir süre öncesine denk gelir.²⁹ Darby'nin dispensasyonalizmi Amerikan fundamentalizmde ve evanjelizmde önemli bir yer edinmiştir. Bu durum *Left Behind* romanları olarak bilinen Jerry B. Jenkins ve Tim LaHaye gibi isimlerin kitaplarının popüleritesinde görülebilir.³⁰ Aynı zamanda Darby'nin fikirleri, yazar Hal Lindsley ve 20. yüzyılın önemli vaizlerinden

²⁶ Matthew Austin Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby* (Doktora Tezi, University of Gloucestershire, 2009), 91.

²⁷ Robert O. Smith, "More Desired Than Our Own Salvation": *The Roots of American Christian Affinity for The State of Israel*, Doktora Tezi (J. M Dawson Institute of Church-State Studies, Baylor University, 2010), 258.

²⁸ Minnicino, "Darby Made 'Christian Zionism' for the Empire", 63.

²⁹ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 195.

³⁰ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 199.

Jerry Falwell, Pat Robertson gibi teleevanjelistler tarafından yaygınlaştırılmıştır.³¹ Günümüzde meşhur vaiz ve Siyonist aktivist John Hagee gibi önemli fundamentalist Hıristiyan siyonistlerin ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir. Ayrıca Darby öğretisinin kimi unsurları Amerikan Protestan kamuoyunda ilgi görmeye devam etmektedir. Mesela, Darby'nin doktrininin en ilginç yönlerinden biri olan, ahir zamanda gerçekleşeceğine inandığı karmaşa döneminden önce hakiki inananların göğe yükselerek kurtarılabilecekleri fikri 2006 yapılan Pew araştırmasına göre ABD'deki Protestanların %83'ü tarafından sahiplenilmektedir.³²

Dispensasyonist premilenyal hareketin Amerikalı kökenleri güçlü Kalvinist izler taşır. Her ne kadar Darby'nin mensup olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi Amerikan kamuoyunda yeterli ilgiyle karşılaşmamışsa da onun ahir zamana dair kehanet yorumları büyük ilgi görmüştür. Yani Darby'nin mensup olduğu gruptan çok ortaya koyduğu görüşler Amerikan kamuoyunda kabul görmüştür. Kendisi de sıkı bir Kalvinist olan Darby'nin yorumlarına yönelik ilgi Kalvinist görüşlere sahip din adamlarından, özellikle de Presbiteryen ve Baptistlerden gelmiştir ve ilk dönem toplantıları düzenleyenler büyük ölçüde Kalvinistlerden oluşmuştur. Bu toplantılarda Presbiteryen ve Kalvinist Baptistler çoğunluktaiken Metodistlerin sayısı oldukça azdır.³³

Darby'nin mensubu olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi, dispensasyonel premillenyalizmi popülerleştirirken Mesih'in dönüşü öncesi olabildiğince çok kişinin kurtuluşu için misyonerlik faaliyetlerine önem vermiştir. Alman Pietizminden özellikle de George Müller'den etkilenen Plymouth Kardeşlik Hareketi, sosyal hizmete verdiği önemle dikkat çekmiş, yetimhane ve hayır çalışmalarıyla temayüz etmiştir.³⁴ İrlanda kilisesinden ayrılan Darby, 1860'larda ve 1870'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı yolculuklarda yerleşik kilisenin sapkınlığını anlatmış ve önemli bir parçası olduğu Plymouth Kardeşlik Hareketi'nin görüşlerinin propagandasını yap-

³¹ Carlo Aldrovandi, "Theo-Politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism", *Religion Compass* 5/4 (2011): 117.

³² Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 245.

³³ George M. Marsden, *Fundamentalism and American Culture* (Oxford: Oxford University Press, 1980), 46. Yahudilere yönelik misyon faaliyeti en güçlü desteğini Kalvinist evanjelizmin güçlü olduğu İskoçya ve Protestan İrlanda'da bulmuştu. Kalvinistler tarihsel olarak İngilizce konuşan dünyadaki Hıristiyan gruplar içinde en Yahudi yanlısı olanlardı. Dolayısıyla Kalvinist görüşler çerçevesinde şekillenen evanjelizm, Katolisizm aleyhine ve Yahudiler lehine bir gelişim gösterdi. (Donald M. Lewis, *The Origins of Christian Zionism* (New York: Cambridge University Press, 2010), 102.)

³⁴ Lewis, *The Origins of Christian Zionism*, 117, dipnot 26.

mıştır. Her ne kadar Amerikan binyılcılarının Darby'ye ne derece itibar ettikleri ve görüşlerini nasıl benimsedikleri açık değilse de 1870'lerin ortalarında Darby'nin fikirlerini kabul ederek sistematik hale getirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir.³⁵

Premilenyalizm, Darby'nin ziyaretleri öncesinde Amerika'da dinin bir parçası değilken, İsa'nın dönüşüne dair tarih veren Baptist William Miller (ö. 1849) gibi isimler aracılığıyla dinî kamuoyunca aşına olunan fikirlerdendir. Ancak bu yaklaşım İngiliz premilenyalizminden özellikle İncil kehanetlerindeki Yahudilerin yeri bağlamında ayrılmıştır. Zira Miller'e göre Hıristiyan kıyamet anlayışına Yahudileri dâhil etmek Yeni Ahit'in Yahudi ile Grek arasında bir farkın olmadığını söyleyen yaklaşımıyla çelişmektedir.³⁶ Miller'in Tanrı'nın Yahudilerle "işinin bittiğine" dair inancı dolayısıyla Yahudileri dışarıda bırakan yorumunun aksine, Darby Tanrı'nın Yahudilerle sözleşmesinin devam ettiğine ve ilahî planda Yahudilere özel roller verildiğine dair Yahudi merkezli ahir zaman öğretisi ortaya koymuştur. Yahudilerin seçilmişlik özelliğinin devamını savunan bu anlayış, uzun zamandır benimsenen Yahudilere dair vaatlerin kiliseye aktarılmış olduğu kabulünden vaz geçilmesi anlamına geliyordu.³⁷ Sanayi Devrimi gibi önemli gelişmelerin olduğu bir devrimler çağında Tanrı'nın dünyevi planında Yahudilere verdiği rolü merkeze alan Darby'nin tarihi dönemlendirme yaklaşımı Amerikan dinî çevrelerce Britanya'dan daha çok alıcı bulmuştur.

Bu Millerci olmayan, spesifik kronolojik tahminlerde bulunmayan ve Yahudilerin kutsal topraklara dönüşünü popüler hale getiren teolojik yorumun Amerika'ya intikalinde Darby önemli bir aktördür.³⁸ Zamanlama meselesine getirdiği çözüm ve hakiki Hıristiyanların gerçekleşecek felaketlerden kurtulacakları fikri 1870'lerde cazibe yaratmış ve bu dönemde düzenlenen birçok binyılcı İncil ve kehanet konferansında konu gündeme getirilmiştir.³⁹ Öte yandan, bu İngiliz tarzı premilenyalizmin Amerika'ya intikalinde 1842-44 arasında yayınlanan ve pek ilgi çekmeyen *Literalist* isimli derginin rolü olmuştur.

Amerikan iç savaşı öncesinde premilenyal yaklaşım Protestan liderler arasında azınlık bir görüş olarak yer bulmuştur. Ancak savaş sonrasında yaygınlık kazanan Kutsal Kitap konferanslarında farklı mezheplerden Amerikalı din adamları bir araya gelerek Kutsal Kitap dersleri yapmıştır. ABD ve Kanada'da yapılan bu yıllık toplantılar, doktrinde Kalvinist olmakla

³⁵ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 80.

³⁶ Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 243.

³⁷ Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 251.

³⁸ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 202.

³⁹ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 81.

birlikte, zamanla, premilenyalist konuşmacılar sayesinde önbinyılcı yönelime sahip olmuş ve birçok mezhepten Hıristiyana dispensasyonel teolojiyi tanıtmıştır.⁴⁰ Bu toplantıların en eski ve en etkili olan Niagara İncil Konferansı'nın baş aktörü olan Missouri'li Presbiteryen papaz James Hall Brookes, Darby'nin görüşlerinin önde gelen yorumcularındandır ve her sene konferansa dispensasyonel konuşmacılar getirmiştir.⁴¹ Darby ile kalıcı bir dostluğu olan Brookes, dispensasyonel fikirleri çıkardığı *Truth of Testimony for Christ* dergisiyle desteklemiştir.⁴² Öte yandan, Hıristiyan fundamentalizminin önemli isimlerinden olan Amerikan evanjeliklerinden Dwight Moody öncülüğünde modernizme karşı geleneksel dini savunmak için Kutsal Kitap cemiyetleri kurulmuştur. Bu oluşumların benimsediği inançlardan Kutsal metnin mutlak ve hatasız olduğu şeklindeki literalist görüş, Princeton İlahiyat Fakültesi'nden alınırken; Darby'den de Mesih'in Kudüs Krallığını yeniden kurmak için döneceği ve Armagedon savaşının yaklaştığı fikri alınarak benimsenmiştir.⁴³ Böylece Darby ve Moody arasında yakınlık tesis olmuş; ikili hem İngiltere'de hem de ABD'de görüşmüştür. Ancak Moody, evanjelik toplantılarına Darby'i davet etse de Moody'nin bazı görüşleri sebebiyle Darby davete icabet etmemiştir. Ayrıca Darby, Moody'nin evanjelist yöntemlerini oldukça dünyevi bulmuştur.⁴⁴

Dispensasyonelizme ilgi duyan Moody'nin etrafında dispensasyonelizmin karmaşık sistemini başarıyla vaaz eden isimler yer almıştır. Reuben A. Torrey (ö. 1928), James M. Gray (ö. 1925), Cyrus I. Scofield (ö. 1921), William J. Erdman (ö. 1923), Amzi C. Dixon (ö. 1925) ve Adoniram Judson Gordon (ö. 1895) gibi isimler sayesinde İngiltere'den ithal edilen dispensasyonel teoloji halen etkisini sürdürdüğü ABD'de başarıyla kök salmıştır.⁴⁵ Bu isimler Moody İncil Enstitüsü (1886), Los Angeles İncil Enstitüsü (1907), Philadelphia İncil Koleji (1914) gibi oluşumlarla dispensasyonel yaklaşımın kurumsallaşmasını sağlamışlardır.⁴⁶ Böylece Darby'nin görüşleri çeşitli vesilelerle Amerikan kamuoyunun kabulüne sunulmuştur. Bu anlamda W. E. Blackstone'nun (1841-1935) *Jesus is Coming* adlı eseri ve Scofield'in dispensasyonel teolojiye göre yazdığı Kutsal Kitap şerhi dikkate alınması gereken eserlerdir. Liberal eğilimlere karşı çıkan bu ve benzeri isimler kutsal metne yaklaşımlarıyla dikkat çekmişlerdir.⁴⁷

⁴⁰ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 205.

⁴¹ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 82.

⁴² Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 203.

⁴³ Fitzgerald, *The Evangelicals*, 4-5.

⁴⁴ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 202.

⁴⁵ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 47.

⁴⁶ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 40.

⁴⁷ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 51.

Blackstone ilk Amerikalı Hıristiyan siyonistlerden olup, episkopal metodisttir; ayrıca başarılı bir iş adamıdır. Kuzey Amerikalı Yahudilere yönelik misyonerlik faaliyetlerine katılan Blackstone, Darby'nin eskatolojik dönemlendirmesini kabul etmiş ve Yahudilerin kutsal topraklara dönüşüne dair inancını Amerikan başkanı Benjamin Harrison'a gönderdiği dilekçe ile aktif siyasi davranışa dönüştürmüştür.⁴⁸ Birçok önde gelen Amerikalının imzaladığı ve "Blackstone Anıtı" olarak bilinen bu belge Filistin'in Yahudilere verilmesini talep etmiştir. Öte yandan Scofield, dispensasyonel premilenyalizmin ABD'de etkin hale gelmesi bakımından öne çıkmaktadır. Yahudilerin ahir zaman öğretilerindeki rolünü benimseyen Darby'ci dönemlendirme anlayışını benimseyen Scofield, yazdığı Kutsal Kitap yorumu ile bu fikrin kitlelere yayılmasını sağlamıştır. Ancak Scofield'in Darby'den etkilenmesi büyük oranda Moody ve daha çok James H. Brookes üzerinden olmuştur. Darby'nin Scofield üzerindeki etkisinin izleri, Scofield İncili'nin Kardeşlik Hareketi mensubu olan varlıklı kişilerce finanse edilmesinde görülebilir. Yine 1901-09 arasında İngiltere'de bulunan Scofield, burada Open Brethren grubuyla yoldaşlık yapmıştır.⁴⁹ 1909 yılında Oxford Üniversitesi yayınları tarafından basılan King James İncili'nin yoğun açıklamalı baskısı olan *Scofield Reference Bible* ABD'de şimdiye dek en etkili dispensasyonel kitaplarıdır.⁵⁰ Halen çokça okunan bu Kutsal Kitap yorumu, günümüzde çok sayıda evanjelik siyonist tarafından Darby'nin fütürist eskatolojisinden çıkmış bir yorum olarak değil, Hıristiyan kanonunun kendisi olarak görülmektedir.⁵¹

Marsden'a göre Kutsal Kitabın dispensasyonel yorumunun Amerikan kamuoyunda kabul görmesinin sebepleri açık olmasa da bu konuda iki faktörün birleşiminden söz edilebilir. Öncelikle 19. yüzyılda Kutsal Kitabın literal yorumu ve farklı bir tarih öğretisine yönelik entelektüel ilgi artmıştır; ikincisi bu dönemde yükselen sekülerleşme sebebiyle kilise ile kültürün özdeşliğine yönelik sorgulamalar yoğunlaşmıştır. Britanya'da yerleşik kilise mercek altına alınmıştır. Nitekim Darby'nin çabasının temelinde düzenin yozlaşmış olduğuna yönelik temel bir eleştirel yaklaşım yer almıştır.⁵² ABD'de ise artan sekülerleşme Mesih'in dönüşüyle ilgili postmilenyal yaklaşıma olan güvene zarar vermiş, Darby'nin geliştirdiği önbinyılcı (premilenyal) yaklaşım öne çıkmıştır.

⁴⁸ Smith, "More Desired Than Our Own Salvation", 268.

⁴⁹ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 206, 207.

⁵⁰ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 206.

⁵¹ Aldrovandi, "Theo-Politics in the Holy Land", 116.

⁵² Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 54.

Amerikan dispensasyonalistleri Darby'den aldıkları fikirler üzerine inşa ettikleri yaklaşımlarıyla İngiliz dispensasyonalizminden ayrışarak kendine özgü bir yorum geleneği oluşturmuşlardır. Darby'den önbinyılcı dönemlendirmeyi tevarüs etmişlerse de onun kiliseye dair görüşlerini dışarıda bırakarak seçici davranmışlar ve sonuç itibariyle Amerikan dinî hayatı içinde çok etkili bağımsız bir gelenek oluşturmuşlardır.⁵³ Darby'nin Anglikan kilisesine duyduğu tepkiden mülhem kiliseden ayrılmaya yönelik çağırısı Amerikan muhataplarınca benimsenmemiştir. Bunda özellikle Amerikan mezhepçiliğinin doğası ve dinî özgürlük anlayışına dair bireyci vurgu etkili olmuştur. Öte yandan, önbinyılcı dönemlendirme fikri sadece tek bir Protestan grubun benimsediği bir inanç olmakla kalmamış, farklı mezhepler tarafından kabul görmüştür.

Sonuç

Günümüz siyonizminin doğasını anlamak için geçmişteki aktörlerin, güç odaklarının ve ilişkilerin çözümlemesini yapmak elzemdir. Bu açıdan çalışmada ele aldığımız John Nelson Darby, 21. yüzyıl Yahudi merkezli bir teolojiye iman etmiş olan ABD'deki Hıristiyan siyonist hareketin kökenini anlamak açısından önem arz eder. Şüphesiz Yahudilerin kutsal topraklara dönüşü teması Darby dışındaki teologlar ya da siyaset adamlarınca savunulmuştur; ancak bu fikrin ABD'ye transferinde Darby'nin dispensasyonalist teolojisinin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Darby'nin Kutsal Kitaba yönelik dispensasyonalist yorumu ABD'deki Protestan çevrelerce öğrenilmiş, değerlendirilmiş ve Amerikan Protestanlığı içindeki fundamentalist ve Hıristiyan siyonist yaklaşımlara temel oluşturacak biçime dönüştürülmüştür. Böylece yüzlerce yıldır İsa'nın çarmıha gerilmesinde suçlu bulunan Yahudiler önceki yüzyılda Hıristiyanların kurtarıcı kahramanlarına dönüşmüş, ilahî düzenin en önemli tamamlayıcı unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç itibariyle, önbinyılcı dönemlendirme (premilenyal dispensasyonalizm) ABD'deki fundamentalist ve Hıristiyan Siyonist hareketin temel inançlarındanır. Bunun bizim açımızdan önemi günümüz Amerikan evanjelikleri arasında yaygın bir inanç haline gelen, tarihin sonunda Yahudilerin Filistin'e döneceği öğretisinin başta Müslüman halklar olmak üzere dünya politikalarını etkileyen önemli sonuçları olmasından ileri gelmektedir. Günümüzdeki Siyonist yayılmacılığa temel teşkil eden dinî esaslar, kökenleri daha geriye gitmekle birlikte esas itibariyle 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu'nda geliştirilmiş olup; buradan Darby gibi aktörler aracılığıyla

⁵³ Clarke, *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*, 227

ABD'ye taşınmış ve çeşitli konferanslar, yayınlar ve eğitimler yoluyla Protestan mezheplerde zamanla yaygın kabul görmüş bir ahir zaman inancı konusudur. Bu açıdan Hıristiyan siyonizmi sadece bir inanç sorunu olmadığı gibi, yalnızca siyaset ya da uluslararası ilişkiler sorunu da değildir ve konunun yalnızca realpolitik olarak ele alınması yeterli değildir. Öyle görünüyor ki, söz konusu mesele iki yüzü olan bir teopolitik meseledir. Bu açıdan günümüz siyonizm hareketinin tarihî, siyasi ve teolojik kökenlerine yolculuk konunun doğru anlaşılması açısından elzem görünmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Şule A. *Hıristiyan Fundamentalizmi*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.
- Albayrak, H. Şule. "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi". *Darulfunun İlahiyat* 30/1 (2019): 141-169.
- Aldrovandi, Carlo. "Theo-Politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism". *Religion Compass* 5/4 (2011): 114-128.
- Allis, Oswald T. *Prophecy and The Church*. Philadelphia: The Presbyterian and Reformed Publishing Company, 1945.
- Beale, David O. *In Pursuit of Purity*. South Carolina: Unusual Publications, 1986.
- Clarke, Matthew Austin. *A Critical Examination of the Ecclesiology of John Nelson Darby*. Doktora Tezi, University of Gloucestershire, 2009.
- Darby, John Nelson. "Substance of a Lecture on Romans XI". *Lectures on the Second Coming Lecture IV, Romans XI*, Toronto: Gospel Tract Depository, 1863.
- Darby, John Nelson. *Lectures on the Second Coming, Lecture II, Ephesians I*. Londra: G. Morrish, 1868.
- Fitzgerald, Frances. *The Evangelicals: The Struggle to Shape America*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 2017.
- Hunter, James Davison. *American Evangelicalism*. New Jersey: Rutgers University Press, 1984.
- Ice, Thomas. "John Nelson Darby and the Rapture". *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 99-119.
- Lewis, Donald M. *The Origins of Christian Zionism*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Mappes, David & House H. Wayne. "A Biblical and Theological Discussion of Traditional Dispensational Premillennialism". *The Journal of Ministry and Theology* 17/1 (Bahar 2013): 5-56.
- Marsden, George M. *Fundamentalism and American Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- Marsden, George M. *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- Minnicino, Mike. "Darby Made 'Christian Zionism' for the Empire". *EIR* 29/46 (29.11.2002): 63-65.
- Smith, Robert O. *"More Desired Than Our Own Salvation": The Roots of American Christian Affinity for The State of Israel*. Doktora Tezi. J. M. Dawson Institute of Church-State Studies, Baylor University, 2010.
- Stokes, George Thomas. "John Nelson Darby". *The Contemporary Review* 48 (1885): 537-552.

- Sweetnam, Mark & Crawford Gribben. "J. N. Darby and The Irish Origins of Dispensationalism", *Journal of the Evangelical Theological Society* 52/3 (Eylül 2009): 569-77.
- Trollinger, William Vance. "How John Nelson Darby Went Visiting: Dispensational Premillennialism in the Believers Church Tradition and the Historiography of Fundamentalism". *Apocalypticism and Millennialism: Shaping a Believers Church Eschatology for the Twenty-First Century*, ed. Loren L. Johns, Ontario: Pandora Press, 2000: 264-281.
- Weremchuk, Max S. *John Nelson Darby: A Biography*. Neptune, NJ: Loizeaux Brothers, 1992.